

ՄԵՐ ԹԵՄԵՐԷՆ

ՀԱՄԱՅՈՅՑ ՊԱՏԿԵՐ ԻՐԱՔԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ

Այսօր Իրաքի մէջ կը գտնուին զանազան ազգերու պատկանող գաղութներ, որոնք ի հնուց անտի տարրեր կլիմաներէ հոն եկած ու հաստատուած են:

Այս գաղութներէն մին կը կազմէ նաև հայ գաղութը, որ ունի իր ետին հիստորիա մօտաւորապէս չորս հարիւր տարուայ շահեկան պատմութիւն մը:

Շատ ժամանակներէ ի վեր հայեր առևտրական կապեր հաստատած էին Միջագետքի հետ: Անոնք կուգային Հայաստանէն մինչև Իրաք լաստերով, Եփրատ ու Տիգրիս գետերու վրայէն ու նաև ցամաքային ուղիով, ներածելով յատուկ փառքերով անոյշ ու պտտուական հայկական գինի, ցորեն, ընկոյզ տախտակ, ձիեր, և այլն: Այս ճշմարտութիւնը կը հաստատէ նաև Հերոդոտոս՝ հելլեն պատմահայրը:

Իսկ 1605ին, Շահ Աբբաս երբ բերաւ որ հայեր Արաքսի հովիտէն քերաւ ու տեղաւորեց զանոնք Նոր Զուղայի մէջ, աւանդմէ ումանք սեղական սեղմ պարագաներու հետ չկրնալով հաշտուիլ, կամաց կամաց տարածուեցան մինչև Պաղատա, Պասրա, Պարսից ծոց, և նոյնիսկ Հնդկաստան և այլուր:

Այսու հանդերձ, հայեր Միջագետքի մէջ գաղութ մը չէին կազմեր պարզապէս անոր համար որ անոնք կ'ապրէին ցրիւ և փոքրաթիւ էին դեռ: Իրաքի մէջ Հայերու մնայուն գաղութ մը հաստատուելու ճշգրիտ թուականը 1639էն կը սկսի, երբ Սուլթան Մուրատ կը գրաւէ Պաղատաը, հինաւորց խալիֆաներու մայրաքաղաքը, և քաղաքակրթութեան ու մշակութի տարուշանը, 1638 Գեկտ. 25ին, և կ'արտօնէ իր հրետանիի հրամանատարներէն հայազգի Գօգ Նազարին որ հայեր գան ու հաստատուին Միջագետքի մէջ և երկու հողարածիններ ալ կը շնորհէ, մին եկեղեցի մը կանգնեցնելու և մյուսն ալ որպէս գերեզմանոց գործածուելու համար, առ ի վարձատրութիւն

անոր մատուցած ծառայութիւններուն, երբ ան մեծղի թնդանօթ մը կը շինէ՝ որուն արձակած գնդակներուն շնորհիւ Պաղատաի ամրաշէն պատերը փուլ կուգան, և որ կը փութացնէ քաղաքին առուամը: Այս պատմութիւնը աւանդականօրէն անցած է մեզ, մեր Իրաքեան հայ պապերէն իբր խիստ արժէքաւոր պատմական իրողութիւն մը:

Արդարև, շատ չանցած, հայեր մուտք կը գործեն Իրաք Թուրքիայէն, Իրանէն և փոքր մաս մըն ալ Հայաստանէն, և ժամանակի ընթացքին կը հաստատուին Պաղատա, Պասրա, Մուսուլ և ուրիշ շրջաններ: Այս երեք երկիրներէն հասած հայութիւնը միախառնուելով կը կազմէ մի զանգուած, ուրկէ հուսկ կը ծնի Պաղատահայ և Պասրահայ ուրոյն տոհմիկ բարբառը:

Միաժամանակ պէտք է նշել որ ներգաղթող այս հայութեան մէջ կային արհեստաւորներ, ինչպէս ոսկերիչ, թրագործ, կայծքարագործ, դերձակ, հացագործ, երկաթագործ, և այլն, որոնք հեռզհեռէ առաջնակարգ տեղ գրուեցին հրապարակի վրայ և նոյնիսկ մրցակից դարձան ուրիշներու հետ: Իսկ որոշ հայեր ալ կը զբաղէին սեղանաւորութեամբ, վաճառականութեամբ և հողային գործերով, և որոնք ժամանակի ընթացքին դարձան անշարժ կալուածներու տէր:

Պաղատաի մէջ, 1639էն ետքը, հայեր իրենց համար կառուցին եկեղեցի մը՝ Ս. Աստուածածին անուամբ: Սակայն այս եկեղեցին փոքր ու հայութեան մեծագոյն մասէն հեռու ըլլալուն պատճառաւ, 1852ի վերջերը ուրիշ եկեղեցի մը կառուցին Շորճէ հողարածին վրայ, Պոլսեցի Մեսրոպ Ծ. Վարդապետի քրտնաթոր քանքերուն շնորհիւ, Ս. Երրորդութիւն անունով: Այսօր այս սրբավայրը անգործածելի ըլլալուն պատճառաւ, հոգեւոր պաշտամունք չի մատուցուիր հոն: Իսկ այժմ անդ կայ նորաւերտ հայկապ եկեղեցի մը, Ս. Գրիգոր

Լուսաւորիչ անունով, որուն հիմարկէքը կատարուեցաւ մեծ հանդիսութեամբ 1954ին:

Ս. Աստուածածին եկեղեցին շատ հին աղօթատուն մըն է: Ան կը պարունակէ Քառասուն Մանկանց ոսկերտիք-մասունքէն պտղունց մը, որուն ուխտի կուգան քրիստոնեայ և այլ դաւանանքի ուխտաւորներ, առանց կրօնքի խարութեան, իրենց խնդրանքին համար: Այս սրբավայրը այժմ ճանչցուած է զօրաւոր ցանկատու հրաշափայլ մը որպէս, որուն խնդրարկուներ կը բերեն ձէթ, մոմ, խունկ, եալլն, իրր ընծայ: Երբեմն ոչխարներ ալ կը մօրթին իրր մատաղ, եկեղեցիի գաւիթին մէջ:

* *

Իգական սեռը 1901ին Պաղտատի մէջ ունեցաւ իր սեփական վարժարանը՝ Զապէլեան մակդիրով: Այսօր համայն հայ վարժարանները Իրաքի մէջ երկուսն են:

Պաղտատի Ս. Թարգմանչաց վարժարանը իր փայլուն չրջանը ունեցաւ Պոլսեցի Պր. Միհրան Զ. Սվաճեանի օրով, 1876էն սկսեալ, երբ անոր տնօրէնը կարգուեցաւ ինք: Ան հաստատեց Պաղտատի մէջ 1890ին Փուլնջ անունով շարաթաթեթ մը և 1885ին ալ Ս. Երրորդութեան եկեղեցւոյ գաւիթին մէկ կողմը ակումբ մը Ասքանազեան ընկերութիւն անուամբ: Իսկ այսօր Պաղտատի մէջ կան երեք հայ վարժարաններ, ինչպէս նաև ընտիր նորաշէն ակումբ մը և գերեզմաննոց մը:

* *

Նախ քան Առաջին Աշխարհամարտը, Պաղտատի հայ բնակչութիւնը կը յանգէր մօտ 700-800 անձերու: Իսկ այսօր Պաղտատի մէջ կ'ապրին շուրջ 8000 հայեր, ամէնքն ալ բարեկեցիկ վիճակի մէջ:

Ասկէ մօտաւորապէս երեք-չորս դար առաջ սոսկալի ժանտախտ և հնդկախտ (cholera) կը պատահին Միջագետքի մէջ, որոնք ուրիշներու կարգին, կը հնձեն նաև շատ մը հայերու կեանքը, որոնց հետ կը կորսուին հայ համայնքին մեծագոյն մասը և իրենց հարստութիւնը:

Հին ատեններուն, Պասրա կը կազմէր առեւտուրի կարևոր մէկ կայանը արևելքի և արևմուտքի միջև: Ժամանակ պատահե-

ցաւ որ այստեղի հայութիւնը այնքան բազմացաւ որ հասաւ մօտ 3000-4000 անձերու: Հայեր երեք եկեղեցիներ կառուցին իրենց պաշտամունքին համար, ինչպէս նաև երեք վարժարաններ: Այսօր կայ միայն Ս. Աստուածածին եկեղեցին՝ շինուած 1736ին ողբացեալ Աղա Պետրոս Սեթաղագեանի նուիրատուութեամբ, և գերեզմանատուն մը, շինուած վերջերս, զոր նուիրած է Իրաքահայ գաղութին յայտնի բարերար Պր. Սիմոն Մ. Ղարիպեան:

Առեւտուրի չուկան, մանաւանդ մարգարիտի վաճառականութիւնը, Պասրայի մէջ հայոց ձեռքը կը գտնուէր: Հայեր իրենց առեւտրական կապը հաստատած էին մինչև Հնդկաստան գտնուող հայ վաճառականներու հետ և անոնց հետ նաւերու բաժնեւէր էին: Այդ նաւերը, ի միջի այլոց, կը յորջորջուէին Սանքա Քրուզ, Սանքա-Քրուզ, Արեակ, Հօփուէլ, եայլն, որոնք կը խաւրսէին Շաթթիւլ Արապի մէջ, Պասրայ Առաջին աշխարհային զուպարէն առաջ, Պասրայի հայ գաղութը ունէր 120 անձեր: Իսկ այսօր հոն կան մօտ 2000 հայեր, երկու վարժարաններ և ակումբ մը:

Մուսուլի մէջ հայութիւնը շատեց հաստատուած է: առաջին հիւղները մեծ մասամբ Սղերդցիներ եղած են: Աւելին իրենց եկեղեցին՝ Ս. Էջմիածին անուամբ, կառուցուած 1857ին, որուն շինութիւնը կը պարտին կրկին Մեսրոպ Մ. Վրդ. ի թափած անխնայ ջանքերուն: Կայ ազգային վարժարան մը, ակումբ մը, եայլն: Առաջին աշխարհամարտի նախօրեակին, Մուսուլ կը պարփակէր 30 տուն հայ, մինչ այսօր հոն կը գտնուին 2000 հայեր:

Ժամանակին, հայը Քերքուքի մէջ մատով կը ցուցուէր: Այժմ հոն կայ հայ համայնք մը, գրեթէ 2000 համրանքով: Հայութեան մեծագոյն մասը կ'աշխատի նաւթային ընկերութեան մէջ, Ունին Ս. Աստուածածին անուն եկեղեցի մը, վարժարան մը և գերեզմանատուն մը:

Իրաքի հայութեան այս անհամեմատելի արագ աճումին անմիջական բուն պատճառն է 1915ի Մեծ Եղեռնը, երբ աւելի քան 20.000 հայեր կը մահեն Իրաք և Անգլիական կառավարութիւնը կը տրամադրէ անոնց յատուկ վրաններ Պաղտատայի մէջ և կը հողայ իրենց կարիքը: Շատ չանցած:

1920ին, Անգլիացիք կը փոխադրեն Վրանա-
տունը Պաղուպայէն Նահր էլ Օմար, որ
Պարսպէն 17 քիլոմէթր հեռավորութեան
վրայ կը գտնուի:

1921ին, Անգլիացիք աւելի քան 7500
հայեր կը փոխադրեն Հայաստան երեք շո-
գենաւերով: Իսկ 1200 երկսեռ որբերէն
մաս մը կը զրկուի եղբայրացու և մաս մըն ալ
երուսաղէմ: Հայաւանի հազատարութիւնը
Անգլիացիք կը յանձնեն Պր. Էնոն Շաղոյ-
եանի: 1921-1923 թուականներուն, հայե-
րէն 500 հոգի կը թողնեն Նահր էլ Օմարը
և կ'անցնին Ապատան, նախապէս կատար-
ուած կարգադրութեամբ նաւթագործարանին
մէջ գործի մտնելով: Իսկ 1921ին, 1200
Պարսկահայեր ալ կը մեկնին Պարսկաստան:
Ունենալով Պարսա քաղաքը կուգան ու կը
հաստատուին: 1929ին, Պր. Շաղոյեան կը
փոխադրէ հայ հիւղաւանը Հաւրէլ, հիւսի-
սային Իրաք, 49 միլիոն հեռու Մուսուլէն:
1947ի վերջերը, 900 հայեր մեկնեցան Իրա-
քէն դէպի Հայաստան:

Իրաքի սուրիշ շրջաններուն մէջ ալ,
ինչպէս Զախո, Արւիէյմանիէ, Էմանագին,
Խալէն, կ'ապրին հայեր: Այսօր բազմազան
Իրաքի մէջ կան շուրջ 16.000 հայեր, որոնց
մէջ կը գտնուին յայտնի մտնապաշտներ,
մեծահարուստ հոյաւաւեր, կառավարական
բարձր պաշտօնեաներ, բժիշկներ, տնտե-
սայիներ, ատամնարոյժներ, գեղագործներ,
ծարտարագէտներ, մեքենադէտներ, փա-
տարաններ, ելեկտրագէտներ, նշանաւոր
լուսանկարիչներ, սովորիչներ, և շատ մը
սուրիշ կարգի արհեստագործներ:

Իրաքի հայոց ընդհանուր վիճակը բա-
րեկեցիկ է և օրինակելի:

Իսկ ներկայ հայ եկեղեցական Պետն ու
համայնքին Առաջնորդն է Գեր. Տ. Զոսն
Ծ. Վրդ. Տէր Բակրեան, որուն տուած
քարոզները ողորդիչ և շինիչ են:

Պատում

ՎԻՐԱԿԱՆ ՄԵԼԻՔՈՆԵԱՆ

ՎԻՐԱԿԱՆ ՄԵԼԻՔՈՆԵԱՆ

«ՄԻՋՆԱԲԵՐԴ»

(Վրական Տարեգիրք)

Ա. Տարի, 1957 — Խմբագիր՝ ՊՈՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆ

Աւելի քան սրտապնդիչ երևոյթ մըն է
սփիւռ քահայ մշակութային կեանքին մէջ
հրատարակութիւնը այս Վրական Տարեգիր-
քին, որ լիովին գոհացում կուտայ հայ
գրականութեամբ հետաքրքրուող ունէ մէ-
կուն:

Որակով ու քանակով այսպիսի պատ-
կանելի հրատարակութիւն մը կը հաւատանք
թէ գինն է մեծ ու երկարատե ճիգերու ու
գոհողութիւններու, զոր գովելի ջանասի-
րութեամբ ու հանրութեան օգտակար գործ
մը ըրած ըլլալու գիտակցութեամբ կատա-
րած է Պ. Մնայեան:

Գիրքը, 330 էջերէ բաղկացած, լոյս
տեսած է Պէյրութի մէջ, և իր գրական
հարցերու շուրջ յարուցած նիւթերու
աշխատանքութեամբ ու բազմազանութեամբ
խոստում մըն է, յառաջիկայ իր թիւերով
դառնալու համար սփիւռ քահայութեան բո-
լոր գանգաւածներէն փնտռուած եզական
հրատարակութիւն մը:

Ուշադրութիւն Եւրոպայի մէջ հեղի-
նակին ըրած յայտարարութիւնը սոյն հրա-
տարակութեան մասին: «ՄԻՋՆԱԲԵՐԴ» կը հրա-
տարակէք ոչ թէ բաց մը գոցելու համար,
այլ հեռագհատ գոցուող դուռ մը (Վրակա-
նութիւնը) չափով մը բաց ձգելու մտքով:

Գիրքին առաջին մասը խմբագիրը յատ-
կացուցած է իր ուսուցչին՝ մեծանուն գրա-
գէտ - քննադատ Յ. Սչականի պայծառ յի-
շատակին՝ անոր մահուան տասնամեակին
առթիւ: Հան վերին հանգուցեալ գրագէ-
տին գրչէն տարրերը ժամանակներու մէջ
եղած յօդուածներէն նմոշներ՝ հայ գրակա-
նութեան զիստօր հարցերը չօղորդ: Պ.
Մնայեան անհուն երախտագիտութեամբ
կ'օգտուէ յիշատակը իր ուսուցչին, որուն
հանդէպ պաշտամունքի մօտեցող սէր մը
կը աւածէ:

Հետաքրքրական և միանգամայն չա-
հեկան է մանուկայ Տարեգիրքի այն բաժինը՝
ուր խմբագրին կողմէ ներկայացուած հար-